

Тема XIII СВІТОВІ РЕЛІГІЇ

В попередніх розділах розглянуті особливості родо-плем'яних та національних релігій. Але протягом останніх двох тисячоліть релігійне життя планети визначають світові релігії.

Світовими є релігії, які долають етнонаціональні обмеженості й постають доступними для сприйняття будь-якої людини. До них прийнято відносити буддизм, християнство та іслам. Світові релігії генетично пов'язані з родо-плем'яними, а ще більше народнісно-національними релігіями. Проте вони істотно відрізняються від них. Якщо становлення національних релігій відображає процес утворення незалежних держав, яким ці релігії служили ідеологічним підґрунтям, то формування світових релігій відбувається за умов розбудови "світових імперій", як їх доповнення. На їх змісті позначилася специфіка способу життя народів великих географічних регіонів. Так, буддизм сформувався на територіях індостанського півострова, християнство – на теренах Римської імперії, Середземне море для якої немовби було всередині розміщеним озером. Іслам виник на Аравійському півострові, який населяли різні племена і народності.

1. Особливості світових релігій

Особливістю світових релігій є те, що вони своєю появою ніби супроводжують значні історичні зміни в житті великих мас людей. Як на нас, то вони знаменують появу феодальних відносин. Так, буддизм виник в VI ст. до н.е. в Індії і країнах Центральної й Південно-Східної Азії, коли вони, відкидаючи кастовий устрій, переходили до класових відносин. Утвердження християнства пов'язане з політичним об'єднанням Середземномор'я під владою Римських імператорів. Іслам також з'явився в роки переходу арабських племен до феодальних відносин.

Характерною ознакою світових релігій є їх міжетнічний, космополітичний характер, оскільки вони гарантують спасіння незалежно від того, до якого етносу належать їх послідовники. Так, для багатонаціональної Римської імперії як об'єднуюча сила потрібна була якась одна спільна релігія, оскільки за допомогою утверджуваного культу імператора цього досягти не вдалося. Таку роль взяло на себе, з ініціативи і волі імператора Костянтина, християнство, яке допомогло йому піднятися до положення самодержця Римського світу. За новозаповітними повчаннями, християнином міг бути і грек, й іудей, і варвар, і скіф. Своєю п'ятидесятницею Христос підтвердив можливість сприйняття істин Його вчення всіма народами і на рідній їм мові. Якщо іудаїзм обстоював ідею богообраності єврейського народу, то християнство акцентувало увагу вже на спасінні тих, хто

прийняв Божого Сина як свого Спасителя.

Оскільки законсервовані національними релігіями складні обрядові форми заважали спілкуватися з іновірцями, навіть формували нетерпимість до них, то світові релігії на перших етапах свого становлення взагалі не прагнули до своєї специфічної обрядовості, а використовували в асимільованому вигляді обряди автохтонних народів. І це порівняно легко вдавалося їм зробити, адже ці обряди, як правило, виявляли прагнення опанувати за допомогою вищих божеств чи духів силами природи, а світові релігії поставали у вигляді картини людини, а тому були зорієнтовані переважно на регламентацію міжособистісних відносин. Лише через кілька століть після своєї появи світові релігії почали обростати власною обрядовістю. В християнстві вона формується з IV століття.

Особливістю світових релігій є й те, що вони визнають рівність перед Богом всіх людей, незалежно від їхнього соціального стану. Так, в християнстві “всі – брати і сестри в Христі”. Індуїзм, який поділяв людей за кастовими ознаками, зазнав через це кризи. Саме це підготувало появу буддизму, який вказував кожному єдиний шлях до нірвани. Слід відзначити, що світові релігії поєднує саме актуалізація вчення про спасіння. І хоч воно в кожній з цих релігій має свою специфіку, але всі вчення переносять ідеали кращого життя із Землі на небо, в потойбіччя.

Світові релігії характеризують те, що їх засновники приходять до людей як спасителі і як вісники благодаті для всього людства. Відтак кожна з цих релігій претендує на роль спасительної сили щодо всього людства. “Ви світло світу, сіль землі”, – повчають християни. Простір ісламу – всеохоплююче світове буття, яке з часом має бути заповненим повністю мусульманами. Із ранніх часів поширення ісламу утверджувалася можливість створення для всіх “Божого граду на землі”. Шлях до цього – дотримання всіх правил життя, які визначаються Кораном.

Сказане вище засвідчує те, що світовість релігії визначається не кількістю її послідовників, значною територіальною поширеністю чи прагненням до своєрідного зняття, синкретизування всіх раніше існуючих значних конфесій. Саме із-за цього світовою релігією не є майже вісімсот мільйонний індуїзм, поширений в більшості країн світу іудаїзм, синкретизований бахаїзм. Науковою проблемою є те, чому і як багатомільйонні маси погодились прийняти ту чи іншу світову релігію, що слугувало підставою віддати перевагу саме їм. Коли постає питання, а чи можлива нині, за умов явної інтенсивної диференціації існуючих конфесій, поява якоїсь нової світової релігії, то тут певно що вдалу відповідь дав Ф.Енгельс, який писав, що після християнства, цієї найбільш завершеної і абсолютної релігії, створити щось нове, більш досконале й оригінальне, не можна. Сам спосіб життя й мислення сучасної людини виключає це.

Таким чином, світові релігії слугують засобом віросповідного зв'язку людей незалежно від їхньої етнічної, мовної, соціальної, політичної самоідентифікації. Саме вони єднають людей між собою поза їх мовами та країнами народження чи

проживання. Світові релігії відзначаються надто вираженим прозелітизмом, проповідницькою активністю. За конкретних історичних умов в тій чи іншій країні вони можуть набирати етнічних рис, виявляти тенденцію до ідентифікації етнічної і релігійної належності.

2. Буддизм

Буддизм зародився в Індії в середині 1 тис. до н.е. Колишні індійські вірування (брахманізм, племінні культи) не могли в достатній мірі задовольнити потребу в розряді. Привабливість буддизму в країні зі специфічною кастовою структурою була в тому, що він оголосив життя будь-якої людини неминучим нещастям, і в такий спосіб зрівняв усіх людей. Принцип загальної рівності – характерна риса буддизму, що ріднить його з іншими світовими релігіями.

Засновником буддизму був Сіддхартха Гаутама, син царя шак'їв (північний схід Індії). Він одержав всебічну світську освіту, жив у спеціально побудованому для нього палаці, одружився на своїй кузині Яшодхарі. Але якось Шак'ямуні побачив чотири знамення.

Перші три (старі люди, хворий, труп) – засвідчили йому нестійкість сансари (круговорот буття), а останнє (чернець) – шлях до звільнення. Він вирішив втекти від розкоші, а тому після народження сина Рахули покинув палац і приєднався до аскетів. Через сім років, у віці 35 років, Шак'ямуні досяг бодхі (просвітлення) і став Буддою.

Першу проповідь Будда виголосив у парку Ришіпатана біля Ванараси (Бенареса) для п'ятиох колишніх своїх товаришів – аскетів. Сорок років ходив Шак'ямуні по долині Гангу, проповідуючи своє вчення. У 80-літньому віці він помирає.

Буддисти вірять, що принц Гаутама – це одне з нескінченних перероджень Будди, останнє земне тілесне його втілення, що проповідувало дгарму (вчення).

Основним ядром буддистської літератури є Трипітака_("Три кошики закону"), складена учнями Будди і записана у 80 р. до н. е. на Цейлоні за царя Ваттагамані. Буддистський канон складається з трьох частин.

1. Віная-пітака ("Кошик дисциплін") – містить правила поведінки, обов'язкові для членів буддистської громади (сангхи). У свою чергу віная-пітака теж ділиться на три розділи.

2. Абхидхамма-пітака – метафізичні й етико-психологічні проблеми дгарми (вчення). Складається воно із семи розділів.

3. Сутта-пітака ("Кошик текстів") – подає в найбільш повному вигляді "Вчення" (Дгарму). Це – своєрідна енциклопедія буддизму. Складається вона з п'яти збірників сутр (текстів). Усі ці тексти вважаються священними і записані на мові палі.

Основи буддистського віровчення викладені Буддою Шак'ямуні в першій бенареській проповіді. Насамперед це вчення про “Чотири благородні істини” і “благородний восьмиступеневий (восьмеричний) шлях”.

“Благородні істини”:

1) життя у світі сповнене страждань;
2) є причина страждань. Це – людське бажання, дурні пристрасті – спрага життя, насолода, земних благ і т.д.;

3) можна припинити страждання. Можливість ця міститься у відмові від дурних пристрастей і бажань;

4) є шлях, що веде до припинення страждань. Це – “благородний восьмиричний шлях”. Його складовими є:

1. “Праведний погляд” – розуміння чотирьох “істин”.
2. “Праведне прагнення” – рішучість діяти відповідно до цих істин.
3. “Праведна мова” – відмова від брехні, наклепу, грубої мови і т.д.
4. “Праведна дія” – не завдавати шкоди живим істотам і т.д.
5. “Праведний спосіб життя” – чесне добування засобів до існування.
6. “Праведні зусилля, ретельність” – наполегливість у подоланні суєтних думок, дурних впливів тощо.

7. “Праведні думки” – постійне збереження в пам’яті знання про те, що життєві пристрасті, які притаманні людині, здатні тільки завадити їй на шляху до “звільнення”, що необхідна відчуженість від усіх мирських пристрастей.

8. “Праведне зосередження” – досягнення внутрішнього спокою, повної незворушності, уникнення навіть від почуття радості з приводу розриву з мирськими путами і свого прийдешнього остаточного звільнення.

Цей восьмиричний шлях Будда назвав середнім, серединним, що позбавляє від крайностей в поведінці. Він “серединний” ще й тому, що знаходиться між двома полярними позиціями – традиціями брахманізму і прихильниками вчень матеріалістів.

Згідно концепції буддизму, людина (і тільки людина) посідає особливе місце в ієрархії всіх істот, тому що вона одна має можливість спастися від ланцюгів одвічної сансари (“колеса життя”) і досягти **нірвани** (стати архатом або буддою).

Людська особистість – не що інше, як мінливе поєднання постійно змінних елементів (дхарм); така ж природа і зовнішнього світу. Не обмежуючись запереченням душі (атман), буддизм вводить поняття сантани (“потік”, “послідовність”). Фактично особистість – це лише ряд станів, що змінюють один одного, але вона залишається, хоча б частково, чимось єдиним; і всі її елементи (дарми) зберігають зв’язок між собою. Це відбувається завдяки якомусь внутрішньому чиннику (прапті).

Уявлення про сантану призвело до своєрідного сприйняття ідеї карми. На відміну від багатьох традиційних релігій тут немає вічної душі як носія вчинків,

єдиним “відповідачем” є сама людина, змінити її карму ніхто, навіть Бог, не може. В цьому розумінні нове існування, переродження – результат дій (карм), зафіксованих у попередньому.

Вища мета буддизму – **нірвана** (“заспокоєння”, “згасання”). Це – досягнутий особистими зусиллями вищий стан, коли людина звільнюється від всіх земних пристрастей і прихильностей. Взагалі нірвана порівнюється з вогнем світильника, який згас із-за того, що згоріло масло. Всі прояви індивідуальності згасли – немає ні відчуттів, ні образів, ні свідомості. Чинність закону карми припиняється, після смерті така людина вже не відроджується і залишає сансару.

Нірвана – це не смерть. “Серединний шлях” заперечує і вічну смерть. Нірвана розглядається як особливий стан, який неможливо описати, використовуючи людський досвід. В канонічних текстах точного визначення нірвани немає. Вона часто характеризується негативними поняттями (не створена, не зруйновна, не породжена, не вмираюча, нескінченна). Іноді говориться, що вона – “вища мета”, “вище блаженство”, “вище щастя”, але це тільки в тому смислі, що вже припинене страждання, смуток, хвилювання (дхарм). Нірвана реальна лише як “вища мета”, як “завершення шляху”.

В к. 1 ст. до н.е. – 1 ст. н.е. в буддизмі виділилося два головних напрямки – хінаяна і махаяна. Відрізняються вони головним чином тим, що хінаяна (мала колісниця) проповідує “вузький” шлях порятунку, а махаяна (велика колісниця) – “широкий”.

Хінаяна – це не самоназва. Так прихильники махаяни позначали ті школи, навчання яких здавалося їм обмеженим. За деякими даними кількість шкіл в хінаяні досягла вісімнадцяти. До цього часу збереглася одна школа – тхеравада. Хінаяна поширена в Південній і Південно-Східній Азії, насамперед у Шрі-Ланці, Бірмі, Таїланді, Лаосі. Згідно хінаяни, досягти нірвани може тільки незначна частина людей – ченці. Хінаяна аскетична. Вона вимагає відмови від усіх земних радостей і задовольняє. Віровчення і міфологія хінаяни практично збігаються з ранньобуддистськими. Будда в хінаяні не виступає в божественній ролі. Він – просто реалізована людина, наділений усіма можливими чеснотами вчитель, що вказав людям шлях порятунку.

Махаяна – виникає на основі ранньобуддистської школи маха-сангиків. На відміну від хінаяни, махаяні притаманний універсальний характер звільнення: можливість досягти стану Будди дається всім істотам, тому що вони мають споконвічно сутність Будди.

Центральне місце в махаяні – вчення про бодхісатви. Бодхісатви – люди, що заслужили перехід у нірвану, але свідомо залишились на землі заради порятунку всіх істот, звільнення всієї сансари. Це особливий моральний ідеал махаяни, тому махаяну називають ще бодхісатваяна. Досягти нірвани в махаяні можна без обов’язкової посвяти в ченці. Послідовник махаяни повинен більше піклуватися про порятунок інших, ніж про власне благо й особистий порятунок.

Кількість будд в махаяні доведена до безмежності. Вони завжди тут з'являються і мають спільну сутність Трікая – “три тіла”. Останніми є: 1. Дхармакая – “космічне тіло” Будди, тіло вчення, “втілення абсолютної чистоти”. 2. Самбхогакая – “священне тіло”, “блаженне тіло”. 3. Нірманакая – “магічне тіло”, “виявлене тіло”.

Дхармакая наділяється характером абсолюту і є єдиним для всіх будд. В пізній махаяні на основі цього виникла концепція аді-будди, що одержала особливе поширення у ваджраяні. Аді-будда (початковий Будда) – сутність всіх будд і бодхисатв. В термінах доктрини трікая – аді-будда розглядається як дхармакая. З аді-будди еманують інші будди і бодхисатви в особливій послідовності (насамперед будди самбхогакая). Аді-будда – не творець Всесвіту, а символ духовної єдності буття, що не має свого початку.

Махаяна розповсюдилася в Центральній Азії, Китаї, Японії, Кореї і В'єтнамі.

Ваджраяна (“діамантова колісниця”, має інші синоніми: мантраяна, тантраяна, сахаджаяна) – буддистський напрям, що виріс із махаяни і склався в VII-XIV ст. в Тибеті. В сучасний період поширена, крім Тибету, в Монголії і Росії (Бурятія, Калмикія, Тува).

На відміну від хінаяни і махаяни в ваджраяні існує ідея про можливість стану будди в теперішньому житті людини. Тому, крім методів, що належать шляху бодхисатви, у ваджраяні широко практикуються вправи йогів (споглядання ідаму, медитація, читання мантр і т.д.). Особливого значення тут надається вшанування гуру (духовного наставника).

Пантеон ваджраяни систематизований за п'яти дх'яні-буддами (“будди споглядання” – Вайрочана, акшобх'я, Ратнасамбхава, Амі-табха й Амогхасідхі), яким відповідають п'ять земних будд. Дх'яні-будди в ваджраяні існують поза рамками часу та простору, вони швидше за все антропоморфні символи, що виникають з порожнечі (шун'яти) під час споглядання і виконують різні функції в процесі переоформлення психіки того, хто споглядає. Пантеон ваджраяни – не замкнута система. Він відкритий для включення нових міфологічних персонажів інших народів або спеціально створених з метою практики йоги найбільшими гуру. Особливо характерною для пантеону ваджраяни є величезна кількість ідамів, а також великих йогів і вчителів, творців різних шкіл і напрямків ваджраяни (Махасіддхі, Падмасамбхава, Цзонхава і т.д.). Особливе місце займають жіночі аналоги, жіночі бодхисатви (наприклад, Тара), жіночі відповідності ідамів (Праджня) та інші.

В наш час буддизм виходить за межі свого традиційного поширення і знаходить послідовників у Європі та Америці. Останні десятиліття внесли в діяльність буддистських організацій нову важливу рису – створення міжнародних об'єднань буддистів, що ставлять перед собою завдання вирішення насущних проблем сучасності.

3. Християнство

Другою за часом виникнення світовою релігією є християнство. Найдавнішим документом християнства є Апокаліпсис (“Об’явлення св. Івана Богослова”), який датується другою половиною 68 року. Отже, в цей час християнство очевидно вже існувало, хоча й у зародковому стані, коли ще не відбулося його відокремлення від іудаїзму. Є всі підстави стверджувати, що християнство виникло у середині першого століття серед євреїв і в початковій своїй стадії було сектою в іудаїзмі. Вимагає лише уточнення питання, чи відбулося це на території Палестини, а чи ж в будь-якій з країн єврейської діаспори. Згідно чотирьох Євангелій і книги “Діяння апостолів”, батьківщиною християнства була Палестина, хоча вперше християнами почали називати послідовників вчення Ісуса Христа в Антіохії (Дії 11: 26). Однак є багато свідчень, що християнство виникло серед євреїв, які мешкали в діаспорі – в Малій Азії або в Єгипті. Автор Апокаліпсису звертається до відомих йому сімох християнських спільнот – церков, всі вони знаходяться в Малій Азії.

Про соціальні і філософські витоки раннього християнства є багато літературних джерел. Зазначимо лише, що до них можна по-різному ставитися. Але ігнорувати соціально-економічні передумови й причини, які стали ґрунтом для поширення християнства, підстав немає.

Історія становлення християнства охоплює період з середини I ст. до V ст. включно. протягом цього періоду християнство пережило ряд стадій свого розвитку, які можна звести до наступних:

- 1) стадія іудеохристиянства (перша половина I ст.);
- 2) стадія актуальної есхатології (друга половина I ст.);
- 3) стадія пристосовництва (II ст.);
- 4) стадія інституційного і догматичного оформлення (III – V ст.).

Протягом кожної з цих стадій відбувалася ґрунтовна еволюція віровчення, культу й організації християнства. Змінювався соціальний стан віруючих, утворювалися і розпадалися різні секти і рухи в самому християнстві, відбувалися внутрішні зіткнення, за віросповідною і культовою формами яких приховувалася боротьба соціальних і національних угруповань з певними реальними суспільними інтересами.

Стадія іудеохристиянства. Євангельський Ісус Христос мав стати прообразом старозавітного Месії, який повинен був прийти з “роду Давидового і Авраамового” (Мт 1:1) і виконати певну місію: сісти на престолі царя Давида, відновити Ізраїльське царство, зібрати розпорошений по всьому світу “останок обраного народу” і стати вічним їхнім Месією. Цей старозавітний месіанський проект в основі своїй євангельським Ісусом не заперечувався. Христос не відмовлявся від того, що його місія відбувається виключно в рамках Мойсеєвого закону і свідчень пророків (Мт 5:17-19). Посилаючи дванадцять апостолів

проповідувати, Христос наказував їм до язичників не звертатися, а нести його посланництво лише до “загублених овечок дому Ізраїлевого” (Мт 10: 5, 6). Всю свою месіанську діяльність Христос пов’язував з “обраним народом”, тобто євреями, про що переконливо засвідчує епізод з оздоровленням дочки хананеянки (Мт 15:21-28). Зрештою, його учні, які впродовж трьох чи трьох з половиною років спілкувалися з ним, були переконані в тому, що місія Христа – відновити зруйноване Ізраїльське царство і посісти на престолі царя Давида (Лк 24: 21; Дії 1:6).

Отже, євреї – сучасники Ісуса Христа як нація саме так, буквально, розуміли характер Месії і мету його посланництва. Віщування пророків про його прихід і царське служіння були настільки прозорі, що панувало всезагальне очікування явлення месіанського визволення. Євреї стогнали під іноземним гнітом і нетерпляче очікували звільнення. Вони сподівалися, що обіцяний месія як цар Ізраїлю поведе їх на бій з ворогами або якимось іншим чудесним способом звільнить їх “обітовану святу землю” від ворогів. Навіть після воскресіння Христа його учні сподівалися, що саме тоді наступив слушний час “відновити царство Ізраїльське”.

Стадія іудеохристиянства мала своє продовження. Адже перші неофіти-християни із язичників були поставлені перед вимогою: перше ніж стати християнами, їм потрібно було стати іудеями, тобто згідно вимог Мойсеєвого Закону обрізуватися, святкувати суботу, виконувати вимоги щодо жертвоприношень.

Іудеохристиянство мало могутнє підґрунтя – Закон, який, за свідченням Ісуса Христа, “не минеться” “доки небо й земля не минеться”. Більше того, Месія застерігав перед будь-якими спробами порушити чи відкинути Мойсеїв Закон (Мт 5:17-19). І лише апостол Павло рішуче пішов на відкинення іудеохристиянства. Він перший зруйнував ґрунт під іудеохристиянством – відкинув Закон цілком і беззастережно, заявивши, що “попередня заповідь відкладається через неміч її та корисливість. Бо не вдосконалив нічого закон” (Євр. 7: 18, 19).

Проблема іудеохристиянства була настільки серйозною, що ап. Павло, який обґрунтував формулу “універсального християнства” (немає різниці і переваги ні у християнина, ні в іудея, ні в елліна), змушений був захищати свою позицію на спеціально скликаному Апостольському соборі (див.: Дії 15). Боротьба з іудеохристиянством була чи не основним зіткненням між різними угрупованнями і авторитетами в первісному християнстві (див.: Гал. 2: 11 – 14).

Отже, пуповина іудеохристиянства була обрізана. Відтак, зачинателем універсального християнства слід вважати не Христа, а Павла (див.: Колос. 3: 11). Хоча ще автор Апокаліпсиса відтворює ідеї іудеохристиянства, які були надто живучими і в другій половині I століття: на теократичному престолі разом з Агнцем сидять, як царі і священники, лише 144 тисячі представників ізраїльського народу, а язичники, які вже мають право скористатися з викупної жертви Агнця,

стоять долі, у підніжжі Престолу (Об 7: 4-10).

Стадія актуальної есхатології. Книга Апокаліпсис дає нам достовірну картину первісного християнства, оскільки в ній відображені стан і вчення християнства, такими якими вони виглядали в період свого становлення. Тому є всі підстави вважати цю стадію ще й апокаліптичною. До того ж, на даній стадії християнство ще не розірвало зв'язки з іудаїзмом, і ця стадія тісно поєднана з іудеохристиянством. Отже, книга Апокаліпсис свідчить про виникнення в середині I ст. в Малій Азії кількох іудеохристиянських громад. Можливо, що в їх складі вже були й християни з язичників. Перші малоазійські християнські Церкви поки що не мають спільної догматики і культу. Серед них переважають різні течії: прихильники “науки николаїтів”, якоїсь “пророкині Єзавелі” і навіть адепти “зборища Сатани”, які “називають себе іудеями, але ними не є”, та інші (Одкр. 2 і 3).

Проте від головного стовбуру іудаїзму їх вже відокремлює: 1) напружене очікування прийдешніх грізних подій, які повинні змінити долю як “обраного народу”, так і всього світу, привести до загибелі старий світ і створити “все нове”; 2) есхатологічна атмосфера світогляду новоутворених громад ґрунтується на непримиримій ненависті до існуючого стану справ в Римській імперії – до “вавилонської блудниці”; 3) очікування приходу Месії – Христа, який має здійснити вселенський переворот; 4) концепція Агнця, принесення якого в жертву богам є гарантією реальності очікуваних подій.

В 1947 році на березі Мертвого моря в долині Кумрану було знайдено цілу бібліотеку рукописів громади есеїв (есенів), яка діяла тут на межі століть. Деякі сучасні автори заявляють, що есейство майже тотожне ранньому християнству. Це аргументується співпаданням деяких елементів віровчення, обрядів і схожістю внутрішньої організації. Дійсно, дотичних ліній достатньо, щоб твердити про спорідненість есейства і раннього християнства. Але все ж таки кумранські громади есеїв слід сприймати лише як попередників християнства, оскільки немає достатніх підстав вважати есеїв єдиним джерелом і виводити християнство безпосередньо з есейства. В “горизонтальному” синхронному плані це була споріднена течія, віровчення, культ, організація якої співпадали з раннім християнством, але не в усьому.

Взагалі про єдність конфесій в пізньому іудаїзмі і ранньому християнстві мови бути не може. Різноманіття сект без кінця – такий стан християнства періоду Апокаліпсису. Як вже відзначалося, серед семи малоазійських християнських громад було кілька напрямків. Це був період розпаду Іудейської війни (66-70 рр.). Євреї діаспори не могли не знати, що відбувається на їхній Батьківщині. В Апокаліпсисі ніяк не виражено ставлення автора до національно-визвольної війни проти римської окупації Палестини. Відчуваються лише загальна атмосфера апокаліптичної грози, а в оформленому вигляді відображені лише есхатологічні і месіанські настрої. Зрештою, ці настрої добре відбиті в описах спільного життя

перших християнських громад, коли “все в них було спільне”. Все, що зв’язувало із земним існуванням, відкидалося. Тут, очевидний вплив есхатологічної установки: “рід цей не минеться, як все збудеться” (див.: Дії 4:32-37; 5:1-11).

Таким чином, первісне християнство було іудейською месіансько-есхатологічною сектою, послідовники якої об’єдналися в очікуванні близького кінця світу і встановлення нових світових порядків, які б відповідали нормам царства небесного на землі. Соціальною базою такого руху могли бути лише пригнічені й обездолені люди, а джерелом – національне й соціальне пригнічення. Ідеї ненависті і жадою помсти пронизують Апокаліпсис. В той час, коли в Палестині палала національно-визвольна війна, християнсько-есхатологічні громади діаспори з нетерпінням поглядали на небо, очікуючи апокаліптичних вершників, які проголосять прихід Месії-Агнця і загибель Римської “вавилонської блудниці”.

Стадія пристосовництва. Кінець світу не наступив, а, навпаки, друга половина II ст. принесла в умовах загальної кризи рабовласницької системи деяку відносну стабілізацію Римського суспільства. В цій ситуації очікування скорого кінця світу позиція християн поступово змінюється на пристосовництво до існуючої ситуації. Це відображено в новозавітних книгах, які з’явилися після Апокаліпсису. Євангеліє і надалі орієнтують християн на очікування кінця світу, навіть близького: “Не перейде цей рід, як усе це станеться” (Мт 24: 34). Але є суттєва різниця між есхатологією апокаліптичного періоду і пізнішою. То була актуальна есхатологія, тобто вчення про те, що кінець світу необхідно чекати в “наші дні”, в самий найближчий час, а тому все життя і поведінка віруючих повинні бути підпорядковані цій перспективі. Відмова від установки на близький кінець світу компенсувалася розробкою вчення про безсмертя душі і потойбічне життя. Замість есхатології загальної виникає й формується есхатологія індивідуальна.

Ненависть до Риму – “вавилонської блудниці”, очікування скорого суду над нею і винесення небесного вироку, так яскраво відображені в Апокаліпсисі, змінюється апологетикою існуючої римської язичницької влади як “Богом встановленої” і безапеляційним закликом підкорятися їй, бо “хто противиться владі, той противиться Божій постанові” (Рим. 13: 1-7). Євангеліє і послання апостолів закликають рабів підкорятися рабовласникам, працювати на совість. В Євангеліях проповіді Христа, його притчі, окремі афоризми і повчання відповідають уявленням і нормам соціальної поведінки, які типові для римського суспільства II ст. Йдеться про лихварство, обмінні операції, про жорстоке стягування боргів, про діяльність рабів та інших підневільних на службі у багатих. При цьому форми економічних взаємовідносин в тодішньому суспільстві не осуджуються, а сприймаються належним чином як норма.

Християнство вийшло за межі Палестини і єврейської діаспори, почало поширюватися серед багатонаціонального населення Римської імперії. Уже в

кінці I ст. християнські громади значною мірою складалися з неєвреїв, а з II ст. процес розчинення християнського ядра в масі прозелітів із язичників посилювався невпинно.

Існуючі в II ст. християнські течії, які згодом перетворилися в єресі і зійшли з конфесійної арени, були численними: групи іудеохристиянських єресей (назарей, ебіоніти, елксаїти), монтанізм, гностицизм. Кожна з цих течій виявлялася неспроможною сумістити свої вірування і культ з тією чи іншою тенденцією, з якої в подальшому розвинувся ортодоксально-церковний напрям. Одним із напрямів пристосовництва християнства в умовах боротьби за поширення в масах була своєрідна конкретизація цього вчення. Абстрактні філософські сентенції про Логос – Слово, яке було Богом (Ів 1:1-2), мало що говорили віруючому, були для нього недоступні, оскільки годилися лише для витонченого в філософських спекуляціях розуму риторів і софістів. Інша справа – живе тілесне перетворення Бога, який ходив і діяв на Землі, страждав фізично і морально, щоб відкупити й спасти грішників. Гностичні секти перетворювали людський, а тому близький людям образ Христа в абстрактну філософську категорію. Християнство відмежувалося від гностичної єресі й рішуче засудило її прихильників – офітів і докетів.

Стадія інституційного і догматичного оформлення. Для оформлення християнського віровчення Послання апостола Павла мали таке велике значення, що в протестантській історіографії закріпилася думка, згідно якої саме Павло, а не Христос, був засновником християнства як релігійно-догматичної системи. В цьому є частка істини. Із повчань, афоризмів, притч, проповідей Христа, які знаходимо в Євангеліях, неможливо сконструювати догмати, які лягли в основу Символу віри і всіх інших богословських побудов християнства. Одне з них полягало в тому, що Христос прийшов для влаштування долі не лише ізраїльського народу, а й всього людства. Космополітичний характер, якого набуло християнство уже в другій половині II ст., зумовив необхідність розриву з вченням про винятковість “обраного народу” і з іудейсько-націоналістичним характером первісного християнства та вченням про Месію. Якщо месія з’явився для спасіння всього людства, то повинна була отримати нове пояснення й проблема витоків страждання людства. Справа уже була не у гріхах євреїв перед своїм Богом Яхве, не в тому, що вони стали “служити іншим богам”, а в чинниках загальнолюдського масштабу і значення. Головним із таких чинників в догматиці паулінізму постало вчення про гріхопадіння Адама, а отже і про спадкоємність цього первісного гріха, який позначався на всьому людстві. Для його викуплення й повинен був Син Божий постраждати на хресті (Рим 5:12-19). Так сформулювався перший і основний догмат християнства про гріх Адамів і викуплення та спасіння Христа. Саме Послання Павла оформили й закріпили цю концепцію в християнстві II ст.

Державно-політична ситуація в Римській імперії цього періоду була

сприятливою для християнства. Його космополітична спрямованість, вироблена в минулому сторіччі (“немає ані елліна, ані юдея, ні обрізання, ні необрізання, ні варвара, ні скіфа, ні раба, ні вільного, все й у всьому Христос”) (Колос. 3:11), його демократичність і демонстративна любов до низів, реально не загрожувала багатим і правлячим верствам суспільства створювати умови найшвидшого поширення християнства в багатонаціональній масі населення незалежно від соціального стану. Така вірогідданська позиція у ставленні до світської влади, пов’язана з проповіддю непротивленства і цілковитого підпорядкування (див.: Петр. 2:18; Еф. 6:5; Тит. 3:1; Кол. 3:22 та ін.), якнайкраще відповідала державній політиці Римської імперії.

І якщо в християнстві початку II ст. було ще багато такого, що виключало можливість його “одержавлення” (актуальна есхатологія, вузьконаціональна іудейська обмеженість, опозиція у ставленні до багатства і заможних (див.: Мт 19:21-23), ненависть до “вавилонської блудниці” – Риму, неприйняття античної культури, в тому числі й філософії, то до початку III ст. у всіх цих відносинах відбулася християнська переорієнтація. Християнство відтак стало єдиною релігією, спроможною претендувати на державну в римській імперії.

Взаємовідносини держави і Церкви в III ст. і на початку IV ст. були складними. Християнські Церкви продемонстрували свою лояльність до пануючого устрою і готовність служити йому. Більше того, вони втягували владу у власні справи й іноді, що було неможливим в попередній період, зверталися до неї для вирішення своїх внутрішніх суперечок. Непослідовна політика імператорів щодо християнства пояснюється тим, що вони, шукаючи шляхів реформування імперії та релігійного культу, не були впевнені в тому, що християнство, ставши державною релігією, зможе бути своєрідним цементом імперії. Тільки на початку IV ст., коли стала очевидною безрезультативність діоклетіанових репресій, імператори взяли курс на визнання християнства як дозволеної, а потім і державної релігії, що й було здійснено спочатку імператором Галереєм (293-311 рр.), а потім – Костянтином (306-337 рр.).

Жоден догмат християнства не з’являвся одразу в завершеному вигляді. Минали століття в жорстоких христологічних суперечках, в центрі яких стояло контрверсійне питання: хто такий Христос – Бог, людина чи Боголюдина. Як до Нікейського собору (325 р.), так і після нього впродовж майже 5 століть між різними групами духовенства точилася боротьба навколо тлумачення трьох основних догматів: триєдності бога, Боговтілення і викуплення.

Внутрішньоцерковна боротьба за утвердження християнської догматики і культу, незважаючи на рішення Вселенських соборів, які набирали сили державних законів, спалахували знову і знову. Досить сказати, що крім аріанства, яке завдало великого удару по важливому догмату про єдність Святої Трійці, інші єретичні вчення, зокрема євноміани, савеліани, фотиніани, апполінаріани, теж відмовлялися вважати Христа Богом.

На початку V ст. особливо жорстока боротьба в серед християн розгорнулася навколо догмату боговтілення. Несторіанці твердили, що жінка не могла народити Бога, а лише людину. Обґрунтуванню і захисту догмату боговтілення велику увагу приділив III Вселенський Єфеський собор (431 р.), який ухвалив шість спеціальних правил на захист цього догмату. На VI Вселенському Халкидонському соборі (451 р.) знову велася боротьба навколо догматів боговтілення і викуплення. Монофізити відмовлялися визнати у Христі наявність людських якостей, а отже заперечували можливість боговтілення в людині. Це підривало віру в страждання, смерть, викупну жертву і воскресіння Христа. Собор ухвалив догмат боговтілення, за яким Христос водночас вважається Богом й досконалою людиною. В цей час імператором Маркіяном був виданий закон, згідно якого жорстоко каралися всі, хто відмовлявся визнавати цей догмат.

Суперечка про природу Ісуса Христа продовжувалася і в VI ст. Лише на II Константинопольському соборі (553 р.) прийнято 82-е правило, яким зобов'язувалося зображати Ісуса Христа в людському вигляді, а не як Агнця. Довготривала боротьба навколо вшанування й поклоніння образам (майже півтора століття іконоборства) завершилася на II Нікейському соборі (787 р.), який ухвалив правило про необхідність зображення святих і поклоніння їм.

Ще більш довготривалим був процес формування християнських таїнств і пов'язаних з ними обрядів. Автору “Одкровення Івана Богослова” таїнства не були відомі. Тільки після розриву з іудаїзмом християнство пристосувало до свого культу хрещення, а згодом – євхаристію (причастя). Впродовж століть вводились таїнства миропомазання, елеосвячення, шлюбу, покаяння і поєднаної з ним сповіді. Але боротьба за всезагальне визнання християнських догматів і культу не зупинялася, набуваючи в окремі періоди гострих форм. Ставлення західної і східної частини християнства до третьої особи Святої Трійці – Бога-Духа Святого (так зване *filioque* – “і Сина”) остаточно закріпило вже століттями визріваючий розкол в християнстві на католиків і православних. Ряд нових догматів, які визнаються лише римо-католицькою Церквою (щодо пріоритету особи Римського папи в Церкві, чистилища, філіокве, євхаристії, маріології та ін.), закріпили і ще більше поглибили розбіжності між католицизмом та православ'ям.

Наступний великий розкол християнства відбувся на початку XVI ст. в епоху Реформації, яким започаткована третя течія християнства – протестантизм, який відзначається великим багатоманіттям своїх форм (ранній протестантизм – лютеранство, кальвінізм, англіканство та ін., пізній – баптизм, євангелізм, п'ятидесятництво, адвентизм та ін., неопротестантизм – Церква Христа, новоапостольство та ін.). Більшість форм протестантизму поділяють загальні віросповідні принципи християнства. Проте всупереч претензіям католицької і православної Церкви на посередницьку роль між людиною і Богом протестантизм проголосив особисту віру єдиним шляхом спасіння, Біблію (без Святого Передання) – єдиним джерелом одкровення. Він також значно спростив

богослужіння і вбрання молитовних будинків, обґрунтувавши принцип загального священства, відкинув інститут спеціальних священиків і чернецтва, залишив лише два таїнства – хрещення й причащення. Відкинуто також і поклоніння іконам, мощам, святим, храмам тощо. Протестантизм немає свого єдиного світового центру, але бере активну участь у світовому екуменічному русі. Внаслідок розколів та інших чинників кількість течій в протестантизмі постійно збільшується. Послідовників його уже десть в три рази більше, ніж православних.

4. Іслам

За кількістю своїх послідовників іслам є другою (після християнства) світовою релігією. За приблизними підрахунками, загальне число мусульман на земній кулі складає десть один мільярд. Вони мешкають у більше, ніж 120 країнах. В 28 країнах іслам є державною релігією (Єгипет, Іран, Ірак, Кувейт, Мароко, Саудівська Аравія, Пакистан та інші). Переважна більшість мусульман (понад дві третини загальної кількості) живуть в Азії. Це приблизно 20 % населення цієї частини планети. Біля 30 % послідовників ісламу живуть в Африці, що складає приблизно 49 % населення цього континенту. Відтак, основна маса віруючих мусульман зосереджена на цих двох континентах світу.

Іслам – відносно молода світова релігія. Він виник на початку VII ст. н.е. Формально часом появи ісламу вважається 622 р., коли засновник нової релігії Мухаммед був змушений тікати із свого рідного міста Мекки в сусідню Медіну. Пануюча аристократична верхівка племені корейшитів не прийняла його вчення. Це відбулося 26 липня 622 р. Від цієї дати і починається мусульманське літочислення.

Час виникнення ісламу (кінець VI – початок VII ст.) – період гострої соціальної та політичної боротьби, швидкого руйнування первісного ладу та формування раннього класового суспільства на Аравійському півострові. Водночас загострилась озброєна боротьба двох світових імперій – Візантії та сасанідського Ірану. Соціальні та ідейні хвилювання своїми відгомонами доходили й до Західної Аравії. Як соціальне та духовне явище, іслам був, з одного боку, підсумком особливого розвитку суспільства аравійського півострова, а з другого – одним з породжень загальних процесів, які тривали на Близькому Сході в епоху від давнини до середньовіччя. Виникнення ісламу пов'язане як з впливом та розвитком монотеїстичних релігій – іудаїзму та християнства, так і з еволюцією релігійної свідомості мешканців Аравії, із специфічними аравійськими формами синкретичного монотеїзму. З'явилися люди, які вірили у єдиного Бога, але вони не відносили себе до якоїсь офіційної релігії. Активно відбувався процес етнічної та культурної консолідації арабів, формувалась єдина арабська мова. Потреба в ідеологічному обґрунтуванні цих політичних, економічних та соціальних змін, у стимулюванні їх розвитку породила в Аравії різні

ідейно-політичні рухи. Іслам був виявом цих загальних процесів. Він став важливим фактором у становленні середньовічної арабської народності, нового політичного утворення – Халіфату, нової етноконфесійної спільності – громади мусульман (умма).

На відміну від християнства, іслам народжувався в умовах боротьби багатьох економічних укладів. З одного боку, в арабських племенах велась жорстока боротьба між могутньою родовою аристократією племені корейшитів, а з другого – масою вільних бідняків – простих ремісників, землеробів, кочівників-пастухів. Ця боротьба, що розгорнулася в умовах первісного ладу, розхитувала його і наближала перехід до класового суспільства. Роздробленість арабських племен, їх економічна відсталість, перехід до класового суспільства з сильною централізованою державною владою – все це викликало потребу в суспільній силі, яка спроможна була б здійснити це історичне завдання. Такою силою постав народжений феодалний устрій. Йому необхідно було об'єднати всі арабські племена для захисту від ворожих сусідів – Візантії та Ірану. Однією із перешкод на шляху до здійснення цього завдання були старі плем'яні культи, які підтримували віджилі традиції первісного ладу. Тому, починаючи з кінця VI ст. серед арабів починається реформаційний рух, відомий під назвою Хафінського (від араб. “хафін” – пророк). Цей рух охоплює всю територію Аравії. Складається ряд центрів релігійної реформації. Найбільшим з них був Йемен на півдні Аравії. На чолі цього руху стає Мусалім. Другий центр реформаційного руху розмістився на північному заході півострова. Вождем його стає виходець з роду корейшитів Мухаммед, котрий після довготривалої боротьби одержав перемогу як над старою родовою аристократією, так і над Мусалімом.

Виникнення ісламу підпорядковується загальним закономірностям формування світових релігій. Він виник на базі родоплем'яних культів одного із найбільш впливових племен Західної Аравії – курейшитів. Їхнім плем'яним богом був Аллах (араб. Аль – Ілах), який з часом витіснив богів слабкіших племен. В цілому соціокультурна ситуація того часу сприяла формуванню в арабів монотеїзму.

Звичайно, процес формування монотеїстичної релігії не проходив тут сам собою. Рішучий імпульс йому надала реально історична особа – пророк Мухаммед (570-632 рр.). Покинувши торгові справи, він в 610 році виступив з проповіддю монотеїстичної релігії, яку назвав іслам (в перекладі з арабської означає “покірність”, “віддання себе Богу”). Мухаммед проголосив, що існує лише Аллах і що всі повинні бути покірні його настановам про царство справедливості й миру на Землі.

В проповідях Мухаммеда звучали також вимоги соціальної справедливості, братства віруючих, здійснення благодійницької допомоги бідним, засуджувалося лихварство, проголошувалася необхідність дотримуватися простих норм моралі.

Віровчення ісламу викладене в головній “священній книзі” мусульман –

Корані. Зміст Корану нібито був переданий Мухаммеду самим Аллахом через ангела Джебраїла окремими одкровеннями, головним чином в Мецці і Медині в 610 та 632 рр. Основу Корану складають перші проповіді Мухаммеда. Повний текст Корану (сухуф) був зібраний після смерті Мухаммеда при Халіфі Османі. Він складається з 114 глав (сур), які мають 6236 аятів (за різними варіантами підрахунку). Коран містить віроповчальні настанови, культові приписи, приписи, які регулюють сімейні, майнові, правові та інші суспільні відносини. Тексти Корану виголошують під час публічних і приватних молитов, державних і сімейних торжеств. Багато слів і виразів із Корану увійшли в літературу та побутову мову мусульман незалежно від їхньої національності.

Вплив Корану на духовний і суспільний розвиток народів Сходу дає право віднести його до найцінніших здобутків культурного поступу всього людства. В історії людства він займає місце поряд з Біблією.

Коран різко відрізняється від старозаповітних та євангельських текстів. Це не цілісний літературний твір з єдиною композиційною схемою, а тим більше – теологічний трактат з послідовним викладом системи віровчення ісламу. Коран народжувався стихійно, віддзеркалюючи вир життя суспільства на зламі епох, а тому не мав будь-якого плану. В Корані зібрані виступи, проповіді, “пророчі одкровення”, що вмовляють чи викривають, повчальні історико-релігійні оповіді про долю стародавніх народів і посланих до них пророків, містить притчі й заклинання, етико-правові та обрядові приписи. Усе це було проголошене в різний час, протягом більш як двадцяти років, перед різними аудиторіями з приводу різних конкретних обставин, мало зв’язок з різними подіями або ж народжувалося через якісь суто внутрішні причини.

Крім релігійно-філософського, законодавчого та історико-культурного, викликає інтерес і літературний аспект вивчення Корану. Це найдавніша пам’ятка прози арабською мовою, що відобразила, завдяки художнім засобам, етапи еволюції особистості Мухаммеда, його утвердження як віровчителя і людини нової епохи. Сприйнятий як слово Аллаха, Коран став джерелом формування єдиної літературної мови арабських народів.

Як святе письмо мусульман, Коран відіграє важливу роль у житті сучасних мусульманських держав. Якщо Коран – це святе письмо мусульман, то святим переказом ісламу є Суна – збірка переказів (хадисів). Вона вміщує епізоди з життя Мухаммеда як зразок для наслідування всьому мусульманському світові.

В ісламі принцип монотеїзму проведений більш послідовно, ніж в інших релігіях. Тому першим догматом віровчення ісламу є віра в єдиного бога Аллаха. Аллах, утворивши все існуюче, є вищим і всемогутнім, мудрим, милостивим і верховним суддею. Поруч з ним нема інших богів, ніяких самотійних істот. Аллаху покійні всі явища природи, люди, ангели і демони. Другий догмат ісламу – віра в ангелів, які виконують веління Аллаха – оберігають рай та пекло. Третій догмат – віра в те, що Коран є священною книгою мусульман. Четвертий догмат –

віра в пророків та посланництво Мухаммеда. П'ятий догмат – віра в кінець світу та загробне життя. Шостий догмат – визнання зумовленості долі людини Богом. Сьомий догмат ісламу – це віра в воскресіння після смерті.

В ісламі є дві основні течії – суннізм і шіїзм. Шийтська система віровчення, розроблена в XII – XIII ст., визнає тільки 5 догматів: 1) Таухід – єдинобожжя. 2) Адль – справедливість. 3) Нубуваат – пророцтво. 4) Імамот – влада імамів. 5) Кіямат – воскресіння мертвих.

В середні віки були систематизовані обрядові вимоги ісламу. П'ять з них виділені окремо і названі “стовпами”: 1. Сповідання віри. 2. Виконання намазу – п'ятиразової молитви. 3. Дотримання посту (урази) протягом місяця рамадану. 4. Виплата релігійного податку зак'ят, садаку. 5. Паломництво в “священні місця” ісламу – хадж. В хадж увійшло й поклоніння могилі Мухаммеда в Медіні, молитви в ряді історичних міст. Кожний мусульманин прагне хоч раз в житті побувати в Мецці, де знаходиться Храм Кааба з відомим чорним каменем – посланцем неба. Крім цих основних обрядових звичаїв в ісламі існують й інші, наприклад, джихад – участь у війні за інтереси своєї країни.

Мухаммед заклав першу в мусульманському світі мечеть. Вона мала вигляд квадратного майданчика. Молитовні збори проходили тут під відкритим небом.

Найбільш важливим обрядом мусульман є обряд суннет (обрізання), якому піддаються хлопчики у віці від 7 до 15 років. Цей обряд є внутрішньою ознакою релігійної приналежності, служить меті відособлення мусульман від людей інших віросповідань.

В ісламі, як і в інших релігіях, окрім обрядів і традицій, існують ще й чисельні свята. Класичний ортодоксальний іслам узаконив всього лише два – Курбан-байрам та Ураза-байрам.

Свято Мавлід (день народження пророка) відзначається мусульманами за місячним календарем у місяці рабі-аль-авваль. 29 серпня 570 року нашої ери за арабськими джерелами народився пророк.

Мухаммед – пророк ісламу. Він походив із небагатого, але знаменитого роду Хашим. Особливе місце в генеалогічному дереві Мухаммеда посідав його дід Абд ель-Мотталіб. В час, коли Мухаммед став старійшиною племені, основні посади в Мецці були в руках нащадків Кусая, які очолювали найбільші клани. Їм належали ключі від храму Кааби, нагляд за криницею Зам-Зам, судочинство, вирішення питань зносин з іншими племенами, зберігання священного стяга, що майорів над курайшитами під час битв, контроль за сплатою податків на користь бідняків, голосування піл час засідань ради старійшин, право скликати загальні збори, управління фінансами міської общини й, нарешті, зберігання гадальних стріл. Таким були десять основних посад, що існували в Мецці.

Мухаммед почав свою проповідницьку діяльність у рідному місті. Першими прихильниками його релігії були найближчі родичі та їхні раби. Вчення Мухаммеда містило важливу й цінну думку – знищення міжплем'ної і

внутрішньоплем'яної ворожнечі, бо ж всі віруючі становлять один народ – єдину умму (за його термінологією). Община віруючих, яка згуртувалась навколо пророка в Мекці, стала немовби зародком такої умми. Ця умма із самого початку була задумана як позаплем'яна спільнота, що приймає до своїх лав усіх бажаючих – представників різних племен, різних рас.

Мухаммед своєю проповіддю і силою зброї домігся, щоб родова аристократія визнала необхідність боротьби з Іраном і Візантією за ключові позиції в міжнародній торгівлі, за політичне домінування на Близькому Сході, в Передній і Східній Азії.

Об'єднання арабів під зеленим прапором ісламу завершили перші наступники Мухаммеда – “праведні Халіфи”.

Після дворічної боротьби із супротивниками четвертим халіфом став Алі (656-661 рр.), двоюрідний брат і вихованець Мухаммеда, його зять (був одружений з дочкою пророка – Фатімою). Його підтримали рядові мусульмани, незадоволені засиллям за правління Османа представників роду Омейя. Прибічників Алі стали називати “Шіїт Алі”, тобто “партія Алі”. Звідси й походить назва релігійно-політичної течії шиїтів. Саме Алі започаткував імосмат. Він вважав, що начолі державної влади повинен бути представник пророка, що тільки родинні зв'язки з ним дають духовну владу, а разом з нею і право на вищу світську посаду. Через свою досить непослідовну політику щодо роду Омейя Алі втратив підтримку низів общини. Більше того, декого з колишніх союзників він знищив. Один із хариджитів – колишніх союзників – вбив халіфа Алі в мечеті міста Куфа. В ісламському світі виник глибокий розкол. Він розпався на два напрямки – шиїзм і сунізм, кожний з яких, в свою чергу, має ряд відгалуджень. Шиїтські секти: імаміти, зейдіти, ісмаїліти, кармати, хаттабіти, аліди, кадаріти, мутазіміти, рафрдіти, друзи, асасіни, “Брати чистоти”, бектами, хуруфіти, бабіти, бехаїти, махдісти, Алі-іллахи, харіджити, сіфріти, ібадіти, азрахіти та ін. Більшість шиїтських сект виокремилися за принципом визнання того чи іншого імама.

Секти суннітського напрямку: нізалия, сенусіти, саодія, сухардія, тіджамія, чіштія, захіріти, мавламі, малікіти, марідисти, накшбандія, ашаріти, ваххабісти, ансари, ханбаліти, мухаджири, вайсовці, муримди, судизми, ясавія, шафіїти, ахль-аль-хадіс, ахмадія, асхаби, мутазиліти та ін.

Іслам не тільки вимагає від своїх послідовників віри у свої догмати, а й пропонує їм досить стійкі принципи і правила поведінки, дотримання яких вважається богоугодною справою. Сукупність цих норм отримала нову назву “Шаріат” (від араб. шаріа – вірний шлях до мети). Шаріат включає культові правила й правово-етичні настанови ісламу, виконання яких є обов'язковим для всіх мусульман. Шаріат не має собі аналогу в інших релігійних системах. Він включає як цивільні (світські), так і релігійні вимоги. Його настанови регламентують правові, моральні та релігійно-обрядові відносини. Авторитет шаріату дуже великий і пояснюється тим, що з часу виникнення ісламу і до XIX

століття мусульманський світ практично не знав інших законів.

На відміну від всіх інших релігій, в ісламі основні вимоги релігійного культу були включені в систему шаріату. Відтак культ був піднесений до рангу закону, невиконання якого розглядалося не тільки як морально-релігійне порушення (гріх), але й як правове порушення (злочин).

Будь-які спроби реформ, навіть часткові, неминуче визнавалися такими, що суперечить ісламу й рішуче заперечувалися.

В Україні іслам поширений переважно в автономній республіці Крим. Мусульмани Криму належать до сунітського напрямку. В 1242 році татаро-монголи завоювали півострів: Крим увійшов до складу Золотої Орди. В XV ст., у зв'язку з розпадом останньої, в Криму виникло Кримське ханство, яке з 1457 р. ввійшло до складу Османської імперії. Начолі мусульманського духовенства Кримського ханства стояв муфтії. Як вища духовна особа, він був другим після халіфа – турецького султана. Всім життям релігійної громади Криму керував імам. У XVIII ст. тільки в Бахчисараї було 32 мечеті. Відкривались мектеби і медресе. У 60-х рр. XIX ст. в Криму було 23 медресе і 131 мектеб (школа початкової освіти). У 1774 р., після війни Росії з Туреччиною, Кримське ханство отримало самостійність, але у 1783 р. вона була знову втрачена: Крим був приєднаний до Російської імперії, яка утискала татар, що сповідували іслам, не лише економічно, а й духовно. У другій половині XIX ст. Крим залишило 161 тис. татар.

У 1917 р. татари становили лише 36,6 % сільського і 11,3 % міського населення Криму. Зазнавало утисків татарське населення Криму і за часів Радянського Союзу. У травні 1944 р. з Криму було виселено 188626 татар. Нині йде процес їх повернення до Криму, відродження мусульманських релігійних громад.

В Україні на початок 2000 року діяло 337 мусульманські громади, більша кількість яких знаходиться в Криму. Мусульманські громади України діють в структурі трьох самостійних центрів: в Києві – Духовне управління мусульман України (ДУМУ), в Донецьку – Духовний центр мусульман України (ДЦМУ), в Сімферополі – Духовне управління мусульман Криму (ДУМК).

Вищим органом релігійної влади в Криму є Курултай (з'їзд) мусульман Криму. Він вибирає муфтія, який в свою чергу призначає імамів регіональних мечетей і муедзинів. На сьогодні в Криму налічується більше ста молитовних будинків, частина з яких не є мечетями. Ці будівлі або приміщення пристосовані під мечеті.

Контрольні запитання і завдання

1. Назвіть ознаки, які характеризують буддизм, християнство та іслам саме як світові релігії.
2. В чому своєрідність буддизму як релігії?
3. Чому після християнства не може з'явитися більш досконала релігія?
4. В чому своєрідність ісламу як світової релігії?
5. Назвіть регіони найбільшого поширення кожної із світових релігій.

Тематика рефератів

1. Порівняльний аналіз світових релігій.
2. Своєрідність буддизму як релігії.
3. Течії буддизму і їх відмінність.
4. Етапи становлення християнства як релігії.
5. Ісус Христос в контексті появи християнства як релігії.
6. Виникнення ісламу як виклик часу.

Рекомендована література

1. Валько В. Первісне християнство. – Львів, 1997.
2. Васильев П. История религий Востока. – М., 1999.
3. Головащенко С. Історія християнства. – К., 1999.
4. Ислам: происхождение, история, современность. – М., 1984.
5. Ислам. Энциклопедический словарь. – М., 1991.
6. Керкс Э. Дорогами христианства. – М., 1995.
7. Кочетов А. Буддизм. – М., 1986.
8. Поснов М. История Христианской Церкви. – Брюссель, 1964.
9. Тальберг Н. История христианской церкви. – М., 1994.
10. Эррикер К. Буддизм. – М., 1999.
11. Янг Дж. Христианство. – М., 1998.